विद्यालय व्यवस्थापनमा महिला प्रधानाध्यापकको नेतृत्व

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि तयार पारिएको

शोधपत्र

शोधकर्ता

गिता सुवेदी

परिक्षा क्रमाङ्क : २१८०१३९/२०७५

त्रि.वि.दर्ता नं ७ -२-०६२७ -०१७०-२०१२

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

जनता बहुमुखी क्याम्पस

इटहरी, सुनसरी

२०७९/२०२३

विद्यालय व्यवस्थापनमा महिला प्रधानाध्यापकको नेतृत्व

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर
तह (एम. एड.) शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयको
आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि
तयार पारिएको

शोधपत्र

शोधकर्ता

गिता सुवेदी

परिक्षा क्रमाङ्क : २१८०१३९/२०७५

त्रि.वि.दर्ता नं ७ -२-०६२७ -०१७०-२०१२

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

जनता बहुमुखी क्याम्पस

इटहरी, सुनसरी

२०७९/२०२३

शोधपत्र पेश गरेको मिति

वि.स:२०७९/११/१०

सन्: २०२३/०२/२२

शोधपत्र भाइवा मिति

वि.सः २०७९/११/२२

सन्: २०२३/०३/०६

प्रतिबद्धता पत्र

प्रस्तुत विद्यालय व्यवस्थापनमा महिला प्रधानाध्यापकको नेतृत्व शीर्षकको शोधपत्र मेरो आफ्नै मेहेनत, परिश्रम बाट तयार पारेकी हुँ । यो शोधपत्र कही कतैबाट हुबहु चोरी वा नक्कल गरिएको छैन । यदि त्यस्तो पाइएमा कानुन बमोजिम सजायमलाई मान्य हुनेछ भनी प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

२०७९, चैत्र ....

गिता सुवेदी

शोधकर्ता

☎०२५-५८१३००
FAX: ०२५-५८००६४

जनता बहुमुखी क्याम्पस
Janta Multiple Campus
इटहरी, सुनसरी, नेपाल
Itahari, Sunsari, Nepal
स्थापित : २०४५
Estd: 2045
(त्रिभुवन विश्वविद्यालय व्यवस्थापन, मानविकी तथा शिक्षाशास्त्र सङ्काय सम्बन्धन प्राप्त)
विश्वविद्यालय अनुदान आयोगबाट गुणस्तर प्रत्यायनकृत (वि.सं. २०७५)
(Accredited by University Grants Commission (UGC) Nepal (2018 A.D.)

प.सं. : मिति : ....

Ref: Date: ....

सिफारिस पत्र

विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, जनता बहुमुखी क्याम्पस शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विषय स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको आवश्यकता पूरा गर्न गिता सुवेदीले "सामुदायिक विद्यालय व्यवस्थापनमा महिला प्रधानाध्यापकको नेतृत्व" शीर्षकको शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष सल्लाह, निर्देशन तथा निरीक्षणमा रही तयार गर्नुभएको हो । यस कार्यबाट म सन्तुष्ट छु । प्रस्तुत शोधपत्र अन्तिम मूल्याङ्कनको लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिमा पेश गर्दछु ।

....

शोध निर्देशक

डा. टोलनाथ काफ्ले

मिति

वि.स.२०७९/११/१०

सन: २०२३/०२/२२

कृतज्ञताज्ञापन

अनसुन्धान एक जटिल र बौद्धिक कार्य हो । यस्तो गर्नका लागि कडा परिश्रम र दृढ निश्चयको आवश्यकता पर्दछ । यस अध्ययनमा मैले विद्यालय व्यवस्थापनमा महिला प्रधानाध्यापकको नेतृत्व शीर्षकमा शोध गरेकी हुँ । यस शोधकार्य सम्पन्न गर्नकालागि आत्मीय सहयोग र सल्लाह दिनुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरूप्रति म आभारी छु । मलाई यस शीर्षकमा शोधकार्य गर्न स्वीकृति दिएर हौसला प्रदान गर्नुहुने शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन स्नातकोत्तर तह शिक्षण कार्यक्रमका संयोजक आदरणीय गुरु तथा प्राध्यापक प्रति सर्वप्रथम हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यो शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु सह-प्राध्यापक डा. टोलनाथ काफ्ले ज्यू को निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । आफ्नो कार्य व्यस्तता हुँदा हुँदै पनि शोधकार्यका क्रममा आफ्नो अमूल्य समय प्रदान गरेर बौद्धिक सहयोग, आवश्यक सल्लाह, निर्देशन, प्रोत्साहन, आत्मीय सहयोग प्रदान गरी यस शोधकार्य समपन्न गर्न सहयोग पुऱ्याउनु भएकोमा उहाँप्रति हार्दिक आभार एवं कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यस शोधपत्र लेखनका क्रममा आवश्यक सरसल्लाह प्रदान गर्नुहुने शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन स्नातकोत्तर तह शिक्षण कार्यक्रम जनता बहुमुखी क्याम्पसका सम्पूर्ण गुरुहरुप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक सामग्री एवं जानकारी प्रदान गरी हौसला दिई उत्प्रेरित गर्नुहुने जीवनसाथी सूर्यमणि बराल प्रति कृतज्ञता प्रदान गर्दछु । त्यसैगरी अध्ययनका क्रममा सहयोग, सल्लाह तथा सन्दर्भ सामग्री उपलब्ध गराउनु हुने मेरा सम्पूर्ण सहपाठी मित्रहरु लगायत मेरो अध्ययन क्षेत्रमा परेका सामुदायिक विद्यालयका प्रधानाध्यापक ज्यूहरु , वि.व्य.स. अध्यक्षज्यूहरु , शिक्षक तथा शिक्षिका हरुप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । अन्त्यमा आवश्यक सामग्री सहजै रुपमा उपलब्ध गराउनु हुने जनता बहुमुखी क्याम्पसका लाइब्रेरियन, कर्मचारीहरु र प्राविधिक कार्यमा सहयोग गर्नुहुन किसन आले मगरलाई पनि हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

शोधसार

प्रस्तुत अध्ययन विद्यालय व्यवस्थापनमा महिला प्रधानाध्यापकको नेतृत्व शीर्षकमा गरिएको छ । यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य सामुदायिक विद्यालय व्यवस्थापनमा महिला प्रधानाध्यापको नेतृत्वको पहिचान गर्नु, महिलाको नेतृत्वदायी भूमिकाको खोजी गर्नु, उनीहरुको समस्याहरु पहिल्याउनु र त्यसका उपायहरुको खोजी गर्नु रहेको छ ।

यस अध्ययनकालागि अध्ययन क्षेत्र छनोट गर्ने क्रममा सुनसरी जिल्लाको इटहरी उपमहानगरपालिका अन्तर्गत पर्ने ४ वटा सामुदायिक विद्यालयलाई छनौट गरिएको थियो । यो शोधपत्र मूलतः गुणात्मक ढाँचामा तयार पारिएको छ । यस अध्ययनमा प्राथमिक र द्वितीय दुवै स्रोतहरूको प्रयोग गरी विद्यालय सर्वेक्षण फारम, अन्तर्वार्ता प्रश्नावली, दस्तावेज पुनरावलोकन र डायरी टिपोट जस्ता साधनहरूको प्रयोग गरी सम्बन्धित विद्यालयका प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्था एवं समितिका महिला सदस्य तथा अन्य पदाधिकारीहरुसँग अन्तर्वार्ताका साथै प्रत्यक्ष अवलोकन द्वारा आवश्यक तथ्याङ्कहरु सङ्कलन गरिएको थियो । प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा छनौटमा परेका विद्यालय व्यवस्थापन तहको नेतृत्वका लागि आवश्यक न्यूनतम योग्यता पुगेका महिलाहरू पाइए । अध्ययनमा अधिकांश सरोकारवाला महिलाहरू सहनशील, धैर्य, संयमी र आपसी सह-सम्बन्ध सुमधुर राख्ने खालका, मिहेनती, लगनशील, व्यवहारिक र नियमित हुन्छन् भन्ने विषयमा सकारात्मक र सहमत रहेको देखियो । त्यसैगरी महिलाको सहभागिता, पदीय जिम्मेवारिता तथा बैठकमा उपस्थितिको दृष्टिकोणमा पुरुषको भन्दा राम्रो कार्य वा जिम्मेवारी वहन गरेको पाइयो । तर यस अध्ययनको निष्कर्षमा, नेपालको संविधान अनुसार महिला अधिकारलाई सुनिश्चित गर्नुका साथै विद्यालय व्यवस्थापन समितिमा तीन जना महिला अनिवार्य राखेको पाइयो । बैठकमा उपस्थित भएता पनिअन्तिम निर्णय भने प्रधानाध्यापकले नै लिने र उक्त निर्णय लागु हुने गरेको समेत पाइयो ।

महिलाहरूलाई लैङ्गिक समतामूलक शैक्षणिक वातावरणको व्यवस्थागर्नमा जोड दिनुपर्छ । विद्यालय सम्बद्ध स्थानीय सरोकारवालाहरू मामहिला नेतृत्वहरूप्रति सकारात्मक भावना सिर्जना र वृद्धि गर्न जनचेतना अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरू तय गरी कार्यान्वियनको आवश्यक व्यवस्था मिलाउनु पर्छ । महिला नेतृत्वहरूको क्षमता अभिवृद्धिका लागि आवश्यक तालिम, गोष्ठी, सेमिनार तथाथप प्रशिक्षणको व्यवस्थागर्न आवश्यक छ । सरकारी नीति तथा कार्यक्रममानै योग्य र दक्ष महिला नेतृत्वहरू नियुक्ति गर्ने व्यवस्थालाई प्राथमिकता

दिनु पर्दछ । सामुदायिक विद्यालयमा महिला नेतृत्वको सङ्ख्या न्यून भएकोले दक्ष र योग्य महिला नेतृत्वहरू थप गर्दै लैजाने नीति अवलम्बन गर्नलाई सो अनुरुप आवश्यक कार्यान्वयन प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विषय सूची

क्रम सङ्ख्या	अनुच्छेदगत शीर्षक	पृष्ठ
मुख पृष्ठ		
प्रतिबद्धतापत्र		क
सिफारिस पत्र		ख
स्वीकृतिपत्र		ग
कृतज्ञताज्ञापन		घ
शोधसार		ङ -च
विषय सूची		छ
	परिच्छेद एक : परिचय	
अध्ययनको पृष्ठभूमि		१
समस्याको कथन		७
अध्ययनको औचित्य		७
अध्ययनको उद्देश्य		८
अनुसन्धानप्रश्न		८
अध्ययनको परिसीमा		९
	परिच्छेद : दुइ	
	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका	
सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन		१०
अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका		१५
पुनरावलोकनको शैक्षिक उपादेयता		१८
	परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि	
अनुसन्धान विधि		१९
अध्ययनको जनसङ्ख्या तथा नमुना छनोट		१९
तथ्याङ्कका स्रोत		२०
प्राथमिक स्रोत		२०

द्वितीय स्रोत २०
तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन २०
अवलोकन फारम २०
प्रश्नावली २१
अन्तर्वार्ता २१
तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया २१
तथ्याङ्क विश्लेषण विधि २२

परिच्छेद चार : नतिजाको छलफल

विषय परिचय २३
विद्यालय व्यवस्थापन समितिमा महिला नेतृत्वको अवस्था २३
व्यक्तिगत व्यवहार २३
पदीय जिम्मेवारी २४
बैठकमा उपस्थिति २५
सहभागिता २५
विद्याल यव्यवस्थापनमा महिला प्र.अ. को नेतृत्वदायी भूमिका २७
समन्वयकर्ता २७
मध्यस्थकर्ता २८
समस्याको समाधा २९
निर्णय प्रक्रिया ३०
व्यवस्थापकीयपक्ष ३१
विध्याल यव्यवस्थापनमा महिला प्र.अ. को नेतृत्वमा देखा परेका समस्या ३२
लैङ्गिक सचेतताको कमी ३३
घरायसी कार्य बोझ ३४
आर्थिक अवस्थामा कमी ३६
पुरुषप्रधान समाज ३६
सामाजिक परम्परा ३७

महिला सक्रियता ३७

आत्मविश्वासमा कमी ३८

नीतिगत प्रावधान ३८

लैङ्गिक विभेद ३९

महिलाको पहुँच ३९

विद्यालय व्यवस्थापनमा महिला प्र.अ. को नेतृत्वमा देखिएका समस्याहरूको समाधान ४०

लैंगिक समानता ४१

लैङ्गिक समानताको लागि कानुनी संरक्षण ४२

निर्णय गर्ने प्रक्रियामा महिलाको भूमिका ४२

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष तथा सुझाव

निष्कर्ष ४५

सुझाव ४५

नीतिगत तह ४६

अभ्यास तह ४७

अनुसन्धान तह ४८

सन्दर्भ सामग्री सूची ४९

अनुसूची ५२-६२